

Deli Dumrul Anlatmasında Ötenazi Kalıntısı*

Traces of Euthanasia in the Narrative of Deli Dumrul

Doç. Dr. Muvaffak DURANLI**

Özet

Bugüne kadar Deli Dumrul anlatması pek çok yönden incelenmiş ve anlatmada yer alan eski Türk yaşamına ilişkin pek çok özellik ele alınmıştır. Bu anlatmada genel olarak değinilen bir başka özellik ise bir tür can pazarlığıdır. Canı yerine can bulmak zorunda kalan Deli Dumrul neden ilk önce babasından can ister? Oysa olay örgüsünü bilmeyen herhangi bir okuyucu, kahramanın ilk önce annesinden can isteyeceğini düşünebilir. Anlatıda ilk planda babanın yer alması eski toplumsal yapıda erkeğin yaşlanarak, bir kadın gibi ölmeme isteğinin yansıması olmalıdır. Kahraman bu nedenle ilk olarak babasından, daha sonra da annesinden canı yerine can istemektedir. Her iki birey de çağlarını yaşamış, artık hayatlarının sonuna gelmiş, eski güç ve toplumsal yapıdaki konumlarını kaybetmişlerdir. Bu nedenle onların can vermesi en doğal süreç, bir tür "gönüllü ölüm", literatürdeki adıyla "ötenazi" olarak adlandırılabilir. Bildiride zor koşullara daha çok maruz kalmış toplumlarda yaşlanmış baba ve anneyi öldürme veya ölüme terketme geleneğine değinilecek ve Deli Dumrul anlatmasında bu geleneğin kalıntısının yer almış olabileceği ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: Ötenazi, can, Deli Dumrul, kalıntı

Abstract

Narrative of Deli Dumrul has been analyzed in many aspects till today and variety of properties about the old time life style of Turks has been discussed. Another property mentioned in this narrative is a kind of bargain for life. Why has Deli Dumrul turned to his father at first, when he has had to find another life instead of his? Any reader, who doesn't know about the plot, could be thought that the hero would ask to his mother first. The situation of the father adopted in the narrative has to be the reflection of the men's wish, which was not to die as a result of ageing like a woman in the old social structure. That's why the hero asked for life instead of his life firstly to his father and then to his mother. Both of the two have lived through their era, came to the end of their lives and lost their power and situations in the old social structure. Thus their death could be named as a kind of "voluntary death" or "euthanasia" as called in literature. Tradition of leaving old-aged father and mother to death or killing them in the societies exposed to difficult life conditions will be mentioned in the paper and it is tried to

* Bu makale ilk olarak, E.Ü. Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü tarafından düzenlenen "III. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kongresi: Dede Korkut ve Türk Dünyası" (19-23 Ekim 2015, Çeşme-İzmir) adlı kongrede bildiri olarak sunulmuştur. Mevcut makale söz konusu bildirinin yeniden gözden geçirilmiş ve genişletilmiş şeklidir.

** Ege Üniversitesi, TDAE, Türk Dünyası ve Edebiyatı ABD, m_duranli@hotmail.com

be proved that traces of this tradition could be taken places in the narrative of Deli Dumrul.

Keywords: *Euthanasia, life, Deli Dumrul, traces*

Günümüz bilimsel anlayışında kavramların kökenini Eski Yunan veya Latin kültür ortamına yerleştirme eğilimi geçerliliğini korumaktadır. İncelenen her kavramın bu iki kültür ortamında temelini bulunabileceği anlayışı, bazı durumlarda farklı kültür ortamlarına bakışı ikinci plana itmektedir. Örneğin yüzyılımızda sıkça tartışma konusu olan "ötenazi" Yunan kültür ortamıyla açıklanmıştır.

Araştırmacılar, "ötenazi" kelimesinin kökeninin Yunanca iki kelimedenden oluştuğunu belirtmektedirler. "*Kelime, kökeni olarak 'eu- iyi, güzel' ve 'thanatosıs- ölüm' kelimelerinden kaynaklanmakta ve 'iyi ölüm' anlamına karşılık gelmektedir*" [Şen 2015: 16].

Bu tür bir açıklama kelimenin Eski Yunan kültüründe var olduğunu bildirmektedir. Elbette bu, Yunan toplumu dışında diğer toplumlarda böyle bir uygulama veya ritüelin olmadığı anlamına gelmemektedir.

Günümüz tıp biliminde yer alan "bireyin ölme isteği", bazı toplumlarda bir suç gibi algılanmakta veya bazı toplumlarda ise belirli nedenlerle kabul edilmektedir. Oysa bu durum zor koşullarda yaşamak zorunda kalan geçmiş yüzyıllarda doğal bir istek gibi kabul edilmiş, hatta erkek çocukların başta baba olmak üzere ebeveynlerin canını alması bir görev gibi düşünülmüştür.

Farklı Toplumlarda İsteğe Bağlı Ölüm ve Ölüm Ritüeli

Ötenazi tarzı ölümlerle ilgili örnek veren en eski metin Herodot'un kitabıdır. Hindistan'ın yerli halklarında var olan garip geleneklerden bahsederken Herodot şöyle yazar:

"İçlerinden birisi, kadın ya da erkek, hastalanınca öldürürler; erkeğe yakın arkadaşı olan erkekler yaparlar bu işi; derler ki, hastalık yağları eritir ve etin tadını bozar; hasta, hasta değilim, diye kendini savunur; ama onu dinlemezler, öldürüp afiyetle yerler... Yaşlanıp ihtiyarlayan olursa, o kurban olarak kesilir ve ziyafet çekilir; ama bu az rastlanan bir şereftir; çünkü yaşlanmadan önce hastalanan kimse öldürülür" [Herodot 1973: 259].

Farklı toplum yapılarında yaşlılara yaklaşımı bir bölüm olarak kitabında ele alan Mihail İgnatyevič Kulişer, Bastian¹ ve Waitz'in² çalışmalarına gönderme yaparak Kızılderiiler'de yaşlıların ölüme terkedildiğini şu şekilde dile getirir:

"Çipeveyelerde bir kişi yaşlılık yüzünden kabiledaşlarına yük olmaya başlarsa... Ona seçenek sunarlar: o kayık kürek, ok yay ile ya ıssız bir adaya bırakılacak ya da bir şölenle öldürülecektir. Siular, yaşlı ve hastalara belirli miktarda yiyecek, ateş ve su verip, ıssız bir yere yerleştirip kaderine terk ederler" [Kulişer 1887: 35]. M. İ. Kulişer'in verilerinden hareketle Kızılderiiler toplumlarda yaşlı ve hastaları aktif değil pasif bir şekilde ölüme terk etme geleneğinin olduğu anlaşılmaktadır.

Sibirya yerli halkları üzerine araştırmalarıyla dünya biliminde yer edinmiş olan Vladimir Germanoviç Bogoraz- Tan, Sibirya'nın yerli halklarıyla ilgili olarak yaptığı çalışmalarda Yunanca "ötenazi" kelimesi yerine, Türkçe'ye "gönüllü ölüm" olarak çevirebileceğimiz terimi kullanmıştır. Bogoraz- Tan'a göre, yerli halklardaki bu ölüm şekli ötenaziden farklıdır. Bu halklarda bireyler yaşlanmadan ölmeyi tercih etmektedirler.

Bogoraz- Tan, Çukçalarla ilgili çalışmasında bu ölüm şekline sadece yaşlıların değil, hastaların da maruz kaldığını şu sözlerle vermektedir: "(...) aynı zamanda ağır bir hastalık-

¹ Adolf Bastian (1826- 1905), Alman etnograf.

² Theodor Waitz (1821- 1864), Alman Felsefeci.

tan ızdırıp çeken pek çok kişi de başvurmaktadır. Bu şekilde ölen hastaların sayısı yaşlılardan hiç de az değildir" [Bogoraz 1934: 106-107].

Bogoraz- Tan, çalışmasının devamında bu şekilde bir ölümün ardında Çukça toplumunun acılara dayanıksızlığı, daha doğru bir ifade ile katlanamamasının yer aldığını belirtir. *"Onlar hayatları pahasına da olsa acılardan hızlıca kurtulmak isterler" [Bogoraz 1934: 107].*

Sibirya halklarından Tunguzlar ise daha çok salgın hastalıklarda yaşlı ve hastalara karşı kayıtsız bir tutum içindedirler.

"Tunguzlar salgın hastalık, özellikle de çiçek ve tifo salgınlarında barınaklarını bırakır ve tundranın içlerinde bir yerlere geçerler, bu sırada hastaya çok az yiyecek verip onu kaderine terk ederler" [Mordinov 1860: 36].

Sibirya toplumlarından daha uzak olan Kuzey Avrupa topraklarında araştırma yapan Dmitriy Nikolayeviç Buharov, 1883 yılında Laplandiya olarak adlandırılan bölgenin yerli halkı Loparlar üzerinde çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmaları arasında Buharov, Loparların ölmek üzere olan hastayı bir kulübede bırakıp yanına çok az erzak koyduktan sonra onunla vedalaştıklarını yazmıştır. *"Eğer hasta düzelse onları bulur; eğer iyileşmezse onun vücudu, daha doğrusu vahşi hayvanlar tarafından kemirilmiş kemiklerini toplar ve Hristiyan dinine uygun olarak gömülmesi için kiliseye getirirler. Göçebe Loparlardan hiç biri terk ettikleri arkadaşlarından bir sitem duymak istemezler..." [Buharov 1885: 284- 285].*

Belirli bir süre Nijne- Kolımsk bölgesinde bulunan Doktor Kiber, Çukçaların Ruslarla ilişkileri sonucu pek çok geleneği terk etmiş olmalarına karşın yaşlıları öldürme geleneğinin hâlâ toplumda uygulandığını bildirmiştir.

"Kendini aşırı derecede yaşlanmış hisseden kişi daha uzun süre yaşamayı utanç kabul eder ve oğlu veya bir yakınından kendine dostça bir hizmette bulunmasını, kendisini öldürmesini ister" [Kiber 1823: 50].

Kolımsk bölgesi halklarını inceleyen Foma Avgustinoviç, Çukçalar arasındaki bu uygulamayı daha ayrıntılı bir şekilde verir.

"Bir yakının bunu reddetmesi halinde, ölmek isteyen kişi belirli para karşılığında birini kiralar. Her Çukçanın bu 'gönüllü ölüm' için hazırlanmış özel bir giysisi vardır... Ölüm öncesinde Çukça neşeli bir ruh halindedir: kendisiyle vedalaşmaya gelen herkesi neşeye karşılar. Ziyarete gelenler öbür dünyadaki akrabalarına ve tanıdıklarına selamlarını gönderirler. Çukçanın ölüm günü, ailesi, yakın akrabaları, komşuları ve tanıdıkları için bayram günüdür... Son dakika geldiğinde kalabalıkta derin bir sessizlik hüküm sürer. Özel giysisini giyen Çukça yatağa oturur... Çıplak olan sol yanını duvara dayar. Duvarda açılmış delikten mızrağın sivri ucu koltuk altından kaburgaları arasına bir anda girer... Bu darbeden dolayı Çukça yüzükoyun yere düşer ve çadıra giren yakınları onu ölmüş olarak bulurlar" [Avgustinoviç 1878- 1879: 55].

Elimizdeki bilgilerden hareketle geçmişte Hindistan ve Sibirya'nın bazı halklarında aktif, Kızılderili ve Loparlar arasında pasif olarak uygulanan bu gelenek, zaman içinde tek Tanrılı inancın kabul edilmesi, sonrasında yaşam koşullarında değişme nedeniyle terkedilmiştir. Bilindiği gibi, tek Tanrı inancını benimseyen topluluklar misyonerlerin gelişile birlikte sadece dinî inançlarını değil, aynı zamanda yaşam biçimlerini de değiştirmek durumunda kalmışlardır.

Saha Türklerine "Gönüllü Ölüm" Uygulamasına Benzer Uygulamalar

Örnek verdiğimiz topluluklar, zor yaşam koşulları ve yaşadıkları bölgenin zorluklarından dolayı yaşlı ve hasta ölümüyle ilgili uygulama ve ritüelleri uzun yıllar uygulamak zorunda kalmışlardır. Kaynaklarda Türk topluluklarında bu şekildeki uygulamaların olmadığı bilinmektedir. Türkler, İslamiyet'ten önce bu şekildeki ritüellere yönelmemiş olsalar da

"pasif ötenazi" benzeri, yaşlı ve hastaların bir şekilde ölüme terkedildiği bilinmektedir. Saha Türkleri üzerine tartışmalı çalışmalara imza atan A. E. Kulakovskiy, belirgin bir ritüel vermemiş olsa da Saha Türklerinde de benzer bir uygulamanın geçmişte olduğunu ve bunun temelinde "(...) *belki de çocukların ana babalarının abahı tarafından yenilmesini istememiş...*" [Kulakovskiy 1923: 100] olma nedeninin yattığını ileri sürmektedir.

Kulakovskiy ve Bogoraz- Tan'a göre, üzerinde durulan "gönüllü ölüm"ün temelinde eceliyle ölen yaşlının aslında ruhunun kötü bir ruh tarafından alınmış veya yenilmiş olma inancı yatmaktadır. Toplumlar, bir hastalık ruhu tarafından ruhları yakalanıp ölen kişilerin bu kötü ruhun etkisi altında kendi yakınlarına ölüm getireceklerine inanmışlardır. Gönüllü ölüm ritüeli sonunda gerçekleşen ölümden ise ruh ve beden kötü ruhun etkisi altına girilmekte, hastalık ruhu yöneteceği bir bedene sahip olamamaktadır.

Saha Türkleri üzerine en kapsamlı çalışmayı yapan V. L. Seroşevskiy, araştırma yaptığı dönemde içinde Saha Türkleri arasında bu şekilde bir ritüelin olmadığını; fakat halk arasında, bu tür bir uygulamanın geçmişte var olduğunu kanıtının dilde bir deyim olarak yaşadığını belirtmektedir. O, kötü evlat için "*babasını şeytanın yemesine izin veren kara köpek*" [Seroşevskiy 1896: 512] babanın oğlu tarafından öldürüldüğünün bir kanıtı olarak düşünmüştür.

N. Pripuzov ise eskiye ait anlatılan bir hikâyede, geçmişte iki oğlun yaşlı anneleri öldürmek istediklerini, bunun öncesinde bir ziyafet hazırlayıp anneleri için bir çukur kazdıklarını anlatmaktadır. Yine bir efsanede yaşlı babalarını öldürmek isteyen üç evladın olduğunu, bunu duyan babanın ise oğullarının yanından kaçtığını, ortanca oğlun babasını yakalayıp onu sivri bir aletle öldürdüğünün anlatıldığını belirtmektedir [Pripuzov 1890: 49].

Yukarıda verilen örnekler, 1800'lü yıllarda Saha Türkleri arasında bu şekilde bir ritüelin olmadığı; fakat geçmişte kısmen uygulanmış olduğu ile ilgili anlatmaların canlılığını koruduğunu ortaya koymaktadır.

1800'lü yıllarda ölmek isteyen yaşlı insanların veya salgın hastalığa yakalanmış hastaların ormana götürüldüğü, kaderlerine terk edildiği şeklinde uygulamaların olduğunu belirtilmektedir. Bu tür uygulamanın özellikle geçmişte çok korkulan cüzzam hastaları için de uygulandığı bilinmektedir.

Deli Dumrul Anlatmasında Gerçekleşmeyen Ötenazi

Araştırmacılar Deli Dumrul ve Basat anlatmalarının Dede Korkut Kitabı'nda yer alan diğer anlatmalardan daha farklı yapıda olduğu, bu anlatmaların İslam öncesi ve eskiye ait unsurlar içerdiği konusunda hemfikirdirler.

Örneğin Dede Korkut uzmanlarından Orhan Şaik Gökyay, on iki hikâyeyi konularına göre ayırırken "*geri kalan iki hikâye, Deli Dumrul (V) ve Tepegöz (VII) hikâyeleri, mitolojik bir karakter taşımaları bakımından ayrı bir küme meydana getirirler. Deli Dumrul hikâyesi, karı-koca sadakatinin ve ölüme varan bir fedakârlığın hikâyesi olduğu kadar, bunun, ölümden yaşlılara gençlerden önce sıra gelmesi gerektiğini anlatmak isteyen bir yönü de vardır*" [Miyasoğlu 1991: 218] diyerek ölüm, genç ve yaşlı kavramları üzerinde durmaktadır.

Bugüne kadar Deli Dumrul anlatması pek çok yönden incelenmiş ve eski Türk yaşamına ilişkin pek çok özellik ele alınmıştır. Bu anlatmada yer alan önemli bir başka özellik ise can pazarlığıdır.

Bu can pazarlığının ana nedeni, Deli Dumrul'un Azrail'i tanımamasından ve ona kuşkuyla yaklaşmasından, farklı bir ifadeyle Azrail'i sorgulamasından, kaynaklanmaktadır. Temel olarak sorgulamanın altında yatan neden Deli Dumrul'un İslamiyet'i tam olarak kabul etmemiş ya da bütünüyle algılamamış bir toplumun bireyi olmasındandır.

"Bre! Azrail dediğiniz nasıl kişidir adamın canını alıyor? Ey kadir Allah, birliğin, varlığın hakkı için Azrail'i benim gözüme göster de savaşıyım, çekişeyim, uğraşıyım, güzel yiğidin canını kurtarayım, bir daha güzel yiğidin canını almasın" [Miyasoğlu 1991: 124].

Metinden aldığımız bu bölüm, Deli Dumrul'un Tanrı inancını sahip olsa da İslamiyet inancını daha bütünüyle öğrenmemiş olduğu ve ayrıca canın geri alınabilecek bir kavram olarak algıladığını ortaya koyması açısından ilginçtir.

Bu ifade, bir çeşit Şamanist dünya görüşünün metin içindeki yansımasıdır. Tanrı'nın birliği kabul edilmiş; fakat onun meleği henüz öğrenilmemiş ve ölenin tekrar canlanabileceğine inanması, toplum tarafından bütünüyle algılanmamış yeni bir inanç olduğunu belirgin bir şekilde ortaya koymaktadır.

Anlatımın devamında Deli Dumrul, Azrail'in inandığı Tanrı'nın elçisi olduğunu kabul eder ve bundan sonra belirleyici ana unsur olan "canı yerine can bulma" telaşı yer alır.

"Bre nasıl can bulayım? Bir ihtiyar babam, bir kocamış anam var. Gel gidelim, ikisinden bir belki canını verir; onu al, benim canımı bırak!" [Miyasoğlu 1991: 128].

Canı yerine can bulmak zorunda kalan Deli Dumrul ilk önce babasının yanına gider ve ondan canı için can ister. Dede Korkut anlatmalarında olay örgüsü klasik anlatımın dışına çıkar. Gerçekte olay örgüsünü bilmeyen herhangi bir okuyucu, kahramanın ilk önce annesinden can isteyeceğini düşünebilir. Genel kültür kodlarımızda anne, çocukları için can veren birey olarak yer alır. Dede Korkut Kitabı'nın diğer anlatmalarında da oğul- baba arasındaki ilişki yiğitlik, savaş, onur gibi kavramlar üzerine kuruludur. Kahramanın duygusal paylaşımı çoğunlukla annesi, yavuklusu, bazı anlatmalarda ise kız kardeşleriyle kurulmaktadır. Baba, duygusal paylaşımında ikinci planda yer alan bireydir.

Biz, anlatıda ilk planda babanın yer almasını eski toplumsal yapıda erkeğin yaşlanarak, bir kadın gibi ölmeme isteğinin yansıması olarak düşünmekteyiz. Kahraman bu nedenle ilk olarak babasından canı yerine can vermesini istemektedir. Babadan alınan olumsuz cevap, Deli Dumrul'u annesine yöneltir.

Onun için her fedakârlığı yapmaya razı olan anası, söz konusu can olduğunda bu tür bir fedakârlığı yapamayacağını bildirir. "Dünya tatlı, can değerli, canıma kıyamam, böyle bil!" [Miyasoğlu 1991: 130].

Deli Dumrul, bu iki olumsuz cevaptan sonra "elkızı helali" ile vedalaşmaya gider. Kahraman, eşinden hiçbir şekilde canı yerine can dileme düşüncesinde değildir. Çünkü onun yaşama bakış açısı, sadece ömrünü tamamlamaya yaklaşmış bir yaşlıdan böyle bir arzunun isteneceği şeklindedir. Bu da geçmiş yüzyıllarda ve hatta günümüz kültür kodlarında bile ölümün yaşlılık ve hastalıkla bağlantısını ortaya koyan bir durumdur. Türkçemizdeki "sıralı ölüm" ifadesi bu anlayışın dilimizdeki yansıması olmalıdır. Genel olarak ölümün ne zaman, hangi koşullarda ve kime geleceği bilinmese de ölümün öncelikle yaşça büyüklerle, yaşlılara veya uzun süre hasta yatan bireylere gelmesinin daha uygun olacağı düşünülmektedir.

Anlatımın bundan sonrasında eşinin Deli Dumrul için can verme isteği, Azrail tarafından normal karşılanır. "Azrail hatunun canını almaya geldi. Adam azmanı, yoldaşına kıyamadı..." [Miyasoğlu 1991: 132].

Deli Dumrul için eşinin fedakârlığı kabul edilecek bir durum değildir. Daha anlatmanın başında Azrail'in genç bir yiğidin canını almasına karşı çıkan Deli Dumrul, öldüğünde çocuklarına kol kanat gerekcek, eşi dışında hiç kimseyi yatağına almayacak genç bir annenin canının alınmasını kabul etmez, edemez.

Aracsız bir şekilde Tanrı ile söyleşen Deli Dumrul, "alırsan ikimizin canını birlikte al" diyerek Tanrı'ya yalvarır. Deli Dumrul'un sözü Tanrı'nın hoşuna gider. Anlatımda Tanrının isteği ile Azrail, çocukları için can vermeyen, dünya malına bu derece bağlı iki ihtiyarın canını alır.

Buradaki en temel çelişki, çağlarını yaşamış, artık hayatlarının sonuna gelmiş, eski güç ve toplumsal yapıdaki konumlarını kaybetmiş ana babanın çocukları için can veremeyecek olmalarıdır. Eğer hikâye bu iki bireyin fedakârlığı üzerine kurgulanmış olsaydı, o zaman bu ölüm nasıl gerçekleşecekti ve bu şekilde gerçekleşen ölüm ne olarak tanımlanacaktı?

Ötenazi, aşırı yaşlı bireylerin yaşamın dayanılmaz acılarından kaçışı veya yaşayamayan ölüm arasında kalmış hasta bir bireyin ölmeyi istemesi ise bunların dışında yer alan ve Deli Dumrul anlatmasında gerçekleşmeyen, çocuğunun canı için canını verme veya hayatında kalan az yılı yaşamayı reddedip onu bir şekilde kuşaklarına miras bırakma isteğinde yer alan ölüm, "gönüllü ölüm" tanımlamasına uygun düşmektedir.

Böylesi bir ölümü Yunan kültür ortamından literatüre giren "ötenazi" olarak tanımlamak doğru olmayacaktır. Bu şekildeki ölüm "gönüllü ölüm" tanımına daha çok uygundur.

Değişen zaman, sadece kavramların değişmesine yol açmakla kalmamakta, aynı zamanda eskiye ait bazı uygulamaların zaman içinde suç veya kötü bir davranış olarak algılanmasına da neden olmaktadır. Bu ise geçmişleri araştırılan toplumların bu tür uygulamaları saklamalarına veya onları yok saymalarına neden olmaktadır. Daha sonraki araştırmalarda geçmişte "gönüllü ölüm" ritüelini uygulayan toplumların bu uygulamayı reddettiği bilinmektedir. Elbette Türk toplumunun temelinde yer alan ana-babaya saygı ve diğer kavramların Sibiryâ toplumlarında bir dönemde zorunluluklar nedeniyle var olan "gönüllü ölüm" şeklindeki bir uygulamanın gerçekleşmesine engel olmuştur. Fakat uzun süren kıtlar, kıtlık dönemleri veya göç koşullarında pasif olarak nitelendirilebilecek bir uygulama da kaçınılmazdır. Burada toplumun hareketine engel olduğunu düşünen yaşlı veya hasta göçe katılmamakta, bir miktar yiyecek bırakılmaktadır. Bu ise "pasif gönüllü ölüm" tanımlamasına girmektedir.

Bütün bu verilerden hareketle, Türk topluluklarında yer almayan "gönüllü ölüm" ritüeliyle ilgili bilginin Türklere bir şekilde (komşuluk, savaş, ticaret vb.) iletişime girmiş topluluklardan edinilmiş olması mümkündür. Deli Dumrul anlatması bu bilgiyi taşıması açısından oldukça ilginçtir.

KAYNAKÇA

- 📖 AVĞUSTİNOVİÇ F. [1878- 1879]. *O Plemenah Nasleyayuşçih Kolimskiy Okrug, Koyganda*.
- 📖 BOGORAZ- TAN V. [1934]. *Çukçı*, Leningrad.
- 📖 BUHAROV D. N. [1885]. Poyezdka po Laplandii Osenyu 1883 g. S Prilojeniem marşruta. Petersburg.
- 📖 HERODOT [1973]. *Herodot Tarihi*, çev. Müntekim Ökmen, Yunanca ile karşılaştıran ve sunan Azra Erhat, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- 📖 KİBER [1823]. "Kratkie Zameçaniya o Lamutah, Tungusah i Yukagirah: İz Zap. D- ra Kibera", *Sibirskiy Vestnik*, ç. 3.
- 📖 KOSTROV N. A. [1856]. "Naselenie Yeniseyskoy Gubernii", *Zapiski SORGO*, c. 2, otd. 2.
- 📖 KULAKOVSKİY A. E. [1923]. *Materialı dlya İzuçeniya Verovaniy Yakutov*. Yakutsk.
- 📖 KULİŞER M. İ. [1887]. *Oçerki Sravnitelnoy Etnografii i Kulturi*. Petersburg.
- 📖 MİYASOĞLU M. [1991]. *Dede Korkut*, Ankara: Akçağ Yay.
- 📖 MORDİNOV [1860]. "İnorodtsı Obitayuşçie v Turuhanskom Krae", *Vestnik RGO*, C. 28, ss. 27- 32.
- 📖 PRİPUZOV N. [1890]. "Melkie Zametki o Yakutah", *Zapiski Vostočno- Sibirskogo Otdela İRGO po Etnografii*, c. 2.
- 📖 SEROŞEVSKİY V. L. [1896]. *Yakuti*, Opit Etnograçieskogo İssledovaniya, S. Peterburg.
- 📖 ŞEN Y. F. [2015]. "Yaşam Hakkı: İdam, Kürtaj, Ötenazi ve Siyasal Sorumluluk", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 19 [2], s. 1- 26.